

QUAATAARDIGE VROUWEN

IN DE ACHTTIENDE EEUW

*Rebelse zielen: van slachtoffer
tot dader*

Dr. Tanja Wassenberg

Quaataardige vrouwen in de achttiende eeuw

Les femmes naissent pour la vertu, l'honneur et le droit.
Elles ne sont pas des accessoires de l'homme, mais des individus qui méritent la liberté que leur nature leur a donnée.

*Vrouwen worden geboren voor de deugd,
de eer en het recht. Zij zijn geen accessoires van de man,
maar individuen die de vrijheid verdienen
die hun natuur hen gegeven heeft.*

Olympe de Gouges
Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne (1791)

Quaataardige vrouwen in de achttiende eeuw

Rebelse zielen: van slachtoffer tot dader

DR. TANJA WASSENBERG

Hilversum
Verloren
2025

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting.

© 2025 Dr. Tanja Wassenberg
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551785

Omslagontwerp: Watse Weber & Roxanne van den Eijkel, Amsterdam
Illustraties: Ine Gubbels, Haarlem
Opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum

*This publication has been produced in accordance with the EU Deforestation Regulation (EUDR).
No part of this publication may be reproduced in any form, including use for text and datamining,
without written permission from the publisher.*

Inhoud

Ter verduidelijking	9
Om mee te beginnen	14

DE VERHALEN

Kwaadaardigheid	20
Een verwoede blixem	20
Een extra ordinaar quaataardig wijf	21
Dit is goet genoeg voor jou smoel	23
De heemel behoede alle mans	24
Met pollepels en bezems	26

Kindermoord	30
Die vrouw is gansch niet gek	33
God moet het kind gunstig gezind zijn	34
Een duidelijk signalement	35
In het secreteet ontvallen	36
Het secreteet	36

Ongelukkige kinderen	42
Tot groot leedwezen	42
Kind wat heb ik een hekel aan je	43
Kinderuijtkleedster	45

Moord uit liefde	47
Afscheid van deeze bedroef weereld	48
Trap dat wijf dood	55

Moord uit armoede	60
Geen hag of wag gezegd	60
Wel, kameraad, hoe gaat het u hier al?	64

Het rechtssysteem	72
Groepsterechtstellingen	78
Tumult op het plein	80
De boeien; het pijnlijkste kamertje in het paleis	81
 Schandalen	 86
De schriftelijke trouwbelofte	86
Een dame met een duister geheim	87
De knecht waar ze een kunsje mee dee	89
 Oplichtsters	 96
Twee besjes en hun verswaterschuit	97
Selfs een pappegaay vermoort	99
De niet zo rijke erfgename	100
De Turfmeiden: Oplichting en geweld achter de kruiwagen	102
 Oproerige dames	 106
In een hatelijk daglicht stellen	108
Het canalje plundert	111
Ik hou mijn mond voor niemand	112
 Manwijven en lollepotten	 116
Ik ben in de natuur een manspersoon	118
In harnas op het paard	121
Vuijle zonde gepleegd	124
Geschoffeert met een zwart ding	125
Lollenpotten	126
 Prostitutie	 134
Paraderen op de Cruijsbaan	136
Pieterneel schenkt soopjes	138
Prostitutie aan banden gelegd	140
Heb je luizen, meisje?	141
 Dienstmeiden	 148
Die vuile huisdieven	149
De trekschuit	151
 Teamwerk	 154
Waardevol satijn	155
Zwarte zijde	156

Een Engelsman ontmoet drie vrouwen	157
Rammelen met de bedplank	159
Rondtrekkende bendes	164
Wie staat op de uitkijk	166
Familie uitjes	168
De bende van Rabonus	169
Voer voor de vogelen des hemels	172
Verkliksters	174
Justitie had overal ogen	175
Belooning voor het vroetwijff	179
Om met de vrouwen af te sluiten	181
Bijlage	184
Procedure bij de voltrekking van de doodstraf	184
 Bronnen	 187
Noten	195

Ter verduidelijking

Agressief, boosaardig, duivels, gemeen, fieltig, giftig, heftig, infaam, krengerig, kwaadwillig, laaghartig, malicieus, nijdig, pernicious, ploerterig, schadelijk, slecht, schurkachtig, snood, spinnig, vals, venijnig, verderfelijk, vilein, virulent en vuig vormen slechts een beperkte selectie van synoniemen voor het begrip kwaadaardig. Het woord zelf is afgeleid van het Middelnederlandse *quaet*, wat slecht of verderfelijk betekent, en *aardig*, in de zin van; met betrekking tot de aard of inborst. Het begrip wordt vaak gebruikt om acties, gedrag, of intenties te beschrijven die opzettelijk schadelijk zijn of met boosaardigheid worden uitgevoerd.

Vrouwen worden vaak afgeschilderd als zachtaardig, zorgzaam of onschuldig, maar dat beeld is te simpel. De vrouwen in dit boek zijn daar een goed voorbeeld van. Niet allemaal zijn ze zonder fouten, maar ook niet allemaal zijn ze kwaadaardig. Wat ze wel gemeen hebben, is dat ze allemaal op een belangrijk moment in hun leven een keuze moesten maken. Sommigen van deze vrouwen zagen geen andere optie dan de weg van *quaataardigheid*, een weg die door anderen werd gezien als verkeerd of slecht.

Voordat je aan dit boek begint, is het goed om te bedenken dat ideeën over goed en kwaad door de tijd heen veranderen. Wat vroeger als misdadig werd gezien, hoeft dat nu niet meer te zijn. Wat ooit als immoreel gold, wordt vandaag misschien juist als moedig of begrijpelijk beschouwd. Die veranderingen in visie hangen samen met wat mensen op dat moment normaal vinden: de heersende moraal, religieuze overtuigingen, de regio waarin ze voorkomen en het politieke klimaat van de betreffende periode. Als we dat niet meenemen in ons oordeel, lopen we het risico om mensen uit het verleden met de maatstaven van nu te beoordelen – en dat doet geen recht aan hun verhaal.

Neem bijvoorbeeld homofilie. De vrouwelijke variant stond vroeger bekend als tribade en werd in de volksmond lollenpot genoemd. In verschillende perioden van de geschiedenis werd homoseksualiteit be-

schouwd als iets slechts of misdadigs. Die morele veroordeling leidde vaak tot zware straffen, zoals verwurging, geseling of verbanning.¹ Tegenwoordig is homoseksualiteit in veel delen van West-Europa grotendeels geaccepteerd en zien we het niet langer als iets kwaadaardigs. Toch zijn er nog altijd mensen die het afwijzen en het beschouwen als onnatuurlijk, abnormaal of strijdig met hun geloof.

Feit blijft dat mensen in het verleden op een andere manier dachten en handelden dan wij nu gewend zijn. Dit verschil in beoordeling toont aan hoe sterk morele opvattingen afhankelijk zijn van tijd, plaats en cultuur. De vroegmoderne samenleving verschilde wezenlijk van de onze. Dat maakt het des te belangrijker om met een open blik te kijken naar vrouwen die destijds als daders werden gezien. Door hun levens en daden te onderzoeken, krijgen we meer inzicht in de sociaaleconomische en psychologische omstandigheden uit het verleden – en tegelijk leren we meer over hoe mensen vroeger aankeken tegen misdaad, kwaadaardigheid en afwijkend gedrag.

In het licht van bovenstaande overwegingen heb ik er bewust voor gekozen om de vrouwen in dit boek niet zonder meer als criminelen aan te duiden. Die terughoudendheid is niet vrijblijvend: in het verleden werden mensen – afhankelijk van hun sociale afkomst, geslacht of etnische achtergrond – al snel als misdadiger bestempeld. Dit gebeurde vaak op basis van vooroordelen of bestaande machtsverhoudingen, eerder dan op grond van objectieve schuld.

Bovendien moeten de rechtbankverslagen waarop we onze kennis baseren met de nodige scepsis worden gelezen. Veel van deze documenten zijn niet in hun oorspronkelijke vorm bewaard gebleven, maar op een later moment overgeschreven. Daarbij is het goed mogelijk dat er tijdens het kopiëren fouten zijn gemaakt, of dat teksten opzettelijk zijn aangepast, ingekort of aangevuld. Dergelijke ingrepen kunnen de inhoud en interpretatie aanzienlijk beïnvloeden, zeker wanneer details ontbreken of wanneer de kopieerder zijn eigen opvattingen liet doorschemeren.

Zelfs bij nader onderzoek blijkt dat de feitelijke toedracht van bepaalde zaken niet altijd even helder is. Achttiende-eeuwse beschrijvers worstelden hier zelf al mee. Wat de betrokken vrouwen over hun eigen leven vertelden, is – voor zover dat uit de bronnen te reconstrueren viel – in dit boek opgenomen. Maar of hun woorden daadwerkelijk zo zijn opgetekend, is onzeker en op z'n minst twijfelachtig. Veel verklaringen werden door anderen genoteerd, vaak in samenvattende vorm of in de woorden van de griffier. Daarbij komt dat ook de geloofwaardig-

heid van deze getuigenissen niet altijd boven elke twijfel verheven is. In sommige gevallen probeerden vrouwen onder een straf uit te komen of de schuld op iemand anders af te schuiven. Dat maakt het noodzakelijk om hun verklaringen kritisch te beschouwen, zonder ze bij voorbaat als leugenachtig af te doen – maar ook zonder naïviteit.²

Confessieboeken en rechtbankverslagen uit de achttiende eeuw bevatten meestal niet meer gegevens dan naam, leeftijd, herkomst, de aard van het delict en het uiteindelijke vonnis. Die beperkte gegevens bieden weinig tot geen inzicht in de achterliggende motieven of omstandigheden die tot het delict hebben geleid. Persoonlijke factoren zoals mentale kwetsbaarheid, verslaving (bijvoorbeeld alcoholmisbruik) of emotionele drijfveren als jaloezie, hartstocht of wraak, bleven vrijwel altijd buiten beschouwing. In de rechtspraak van die tijd speelde de psychologische of medische toestand van de verdachte zelden een rol. Of iemand geestelijk verward was, onder invloed handelde, of uit intense emotie reageerde, werd simpelweg niet meegewogen in de beoordeling door de rechter.

Dat had ook gevolgen voor de schriftelijke neerslag van strafzaken. Omdat dergelijke persoonlijke omstandigheden niet relevant werden geacht, komen ze nauwelijks voor in het bronnenmateriaal. Wie vandaag de dag zoekt naar motieven of innerlijke worstelingen van de daders, moet het dus stellen met stiltes in de archieven – en met interpretatie tussen de regels door.

Deze blinde vlek in het vroegmoderne strafstelsel is uitvoerig geanalyseerd door de Franse filosoof Michel Foucault. In *Discipline, toezicht en straf* (*Surveiller et punir* – 1975) beschrijft hij hoe de opkomst van de moderne psychologie en psychiatrie een fundamentele verschuiving teweegbracht in de manier waarop de samenleving naar misdaad en misdadigers keek. Waar voorheen vooral werd gestraft – met geseling, radbraken, opsluiting of de doodstraf – begon men zich in de negentiende eeuw steeds vaker af te vragen *waarom* iemand een misdaad had gepleegd.³ De aandacht verschoof van daad naar dader. Vragen als ‘begrijpt hij/zij wat hij/zij gedaan heeft?’, ‘is behandeling mogelijk?’ en ‘kan het gedrag worden gecorrigeerd?’ deden hun intrede in de rechtspraak. Dit betekende een nieuwe benadering van straf en verantwoordelijkheid.

Foucault benadrukte echter dat deze ontwikkeling niet per se een humanitaire vooruitgang was. Integendeel. Volgens hem vergrootte deze verschuiving juist de macht van de staat. Door individuen niet enkel te straffen, maar ook te diagnosticeren, te observeren en te ‘corrigeren’,

werd het mogelijk om op subtielere wijze controle uit te oefenen. Afwijkend gedrag werd nu bestempeld als ‘mentaal gestoord’ of ‘moreel afwijkend’, wat leidde tot nieuwe vormen van disciplineren. Mensen werden ingepast in wat de samenleving als ‘normaal’ beschouwde – niet alleen via wetten, maar ook via zorg, therapie en gedragsbeoordeling. Zo kreeg de staat er een arsenaal aan instrumenten bij: niet alleen de stok, maar ook het consult, de rapportage en de behandeltafel. Straf en zorg raakten verweven in één systeem van toezicht en normering.⁴

Tot slot moet worden opgemerkt dat de verhalen in dit boek slechts een fractie tonen van het bredere spectrum aan vrouwelijke betrokkenheid bij misdaad. Volgens criminoloog Manuel Eisner varieerde het aandeel van vrouwen in misdrijven als moord, bedreiging en beroving tussen de 5% en 12% in de periode van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw, met een geschatte bovengrens van 15%.⁵

Hoewel vrouwen dus historisch gezien slechts een beperkt aandeel in de totale misdaadcijfers vertegenwoordigden, werpen hun verhalen licht op het feit dat bepaalde delicten vaker met vrouwen werden geassocieerd. Misdrijven als gifmoord, valse beschuldiging, kindermoord en prostitutie golden – en gelden soms nog steeds als ‘typisch vrouwelijke’ vormen van criminaliteit. Dit heeft deels te maken met het verborgen, relationele of huishoudelijke karakter van deze misdrijven, die zich vaak binnen de private sfeer voltrokken en daardoor minder zichtbaar waren in het publieke domein.⁶ Dat neemt echter niet weg dat vrouwen zich ook schuldig maakten aan vormen van geweld die traditioneel als ‘mannelijk’ worden beschouwd, zoals moord en doodslag.

Bij geweldsdelicten gepleegd door vrouwen richt het geweld zich opvallend vaak tegen andere vrouwen. Dit gebeurt veelal in een context van persoonlijke conflicten, waarbij eer en reputatie een centrale rol spelen. In zijn onderzoek noemt Pieter Spierenburg vijf gevallen van Amsterdamse vrouwen die andere vrouwen vermoordden, veelal gedreven door financiële problemen en de wens hun eigen situatie te verbeteren.⁷

Binnen de categorie misdrijven tegen de openbare orde vallen vrouwen vooral op vanwege ruzies met burens of familieleden. Volgens onderzoek van Manon van der Heijden naar de provincie Holland in de periode 1600–1800 werd ongeveer een derde van alle delicten tegen de openbare orde – zoals bedelarij en openbare dronkenschap – gepleegd door vrouwen.⁸ In andere categorieën, zoals meeneed, laster, valsheid in geschrifte, valsspelen en ronselen, is de vrouwelijke aanwezigheid minder prominent. De meeste historici zijn het er dan ook over eens dat

vrouwen doorgaans delicten pleegden die minder te maken hadden met openlijk geweld of machtsvertoon, en vaker voortkwamen uit sociale nood, conflict in de privésfeer of morele druk.⁹

Dit boek is geen traditionele historische studie in strikte zin. In plaats van louter te focussen op de ‘harde’ feiten, biedt het een narratieve benadering waarin juist de menselijke kant van deze vrouwen en hun gedragingen wordt benadrukt. Niet alleen de misdaden zelf staan centraal, maar waar mogelijk ook de omstandigheden die ertoe leidden: armoede, sociale uitsluiting, relationele spanningen of psychologische druk.

In dit verband is het van belang te erkennen dat historische bronnen – net als hun onderzoekers – niet altijd objectief zijn. Betrouwbare informatie is vaak moeilijk te achterhalen: valse verklaringen, ontbreken- de feiten en gebrekkig bewijs spelen een grote rol. Dit stelt de lezer voor een uitdaging: kritisch nadenken over wat we *denken* te weten over het verleden, en over de vrouwen die in dit boek aan het woord komen.

Het doel van dit werk is om het leven te schetsen van vrouwen die een minder fraaie rol in de geschiedenis hebben gespeeld. Juist door hun misdragingen of afwijkend gedrag belandden ze in historische documenten, zoals rechtbankverslagen en ondervragingsrapporten. Hierdoor kunnen wij meer over hun leven en daden ontdekken. De verhalen bieden niet alleen een blik op het verleden, maar laten ook de complexiteit van menselijk gedrag zien. Ze zijn niet altijd vrolijk: sommige zijn schrijnend, andere meeslepend, spannend of schokkend. Maar in al hun facetten dragen ze bij aan een rijker en genuanceerder beeld van de vrouwen die, vaak tegen wil en dank, deel uitmaken van het verleden.

Om mee te beginnen

Een legendarisch ‘quaataardig’ figuur in Nederland was Hendrina Wouters. Hendrina, geboren rond 1718, sneed de keel van een oude dame en haar dienstmeid door. De 28-jarige vrouw werd in Amsterdam ter dood veroordeeld en onderging een gruwelijk lot: ze werd levend geradbraakt, waarna haar keel werd doorgesneden en haar hoofd, beide benen en rechterhand werden afgehakt. Wat overbleef van haar lichaam werd tentoongesteld op het galgenveld.

Vrouwelijke ongerepte types liepen overal rond en je kon ze in alle lagen van de bevolking tegenkomen: losbolletjes, oplichtsters, moordnaresen, tirannen, opstandelingen, sekswerksters en vooral dievegeen werden betrappt in de straten, krochten en stegen van steden en dorpen. Echter, ook achter deuren van herenhuizen en boerderijen speelde zich het een en ander af. In dit boek worden enkele van die deuren op een kier gezet om een inkijkje te bieden in de misdaden die door vrouwen in de achttiende eeuw zijn gepleegd. Er komen vrouwen aan het woord die louter handelden uit *quaataardigheid*. Andere vrouwen, die vanuit schaamte, zelfbehoud of armoede hun misdaden pleegden, vertellen eveneens hun verhaal. Zelfs enkele slachtoffers komen aan het woord. De centrale vraag is wat hen tot hun daden dreef.

Criminologen bieden verschillende verklaringen voor het aandeel van vrouwen in de criminaliteit. Behalve de psychologische en fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen, speelt ook de sociale positie van vrouwen een belangrijke rol in zowel hun daden als de mate waarin ze die plegen. Vrouwen zijn vaak kwetsbaarder voor verschillende vormen van criminaliteit, een gevolg van hun beperkte rechten en hun sociaal-maatschappelijke positie. Deze ondergeschikte positie werd versterkt door de heersende genderrollen en de normen in het verleden. Vrouwen hadden over het algemeen minder eigendomsrechten en politieke invloed, en minder toegang tot onderwijs en openbaar optreden, waardoor ze sterk afhankelijk waren van mannen voor bescherming en ondersteuning. Dit verschil in sociale macht kan mede het verschil in de aard van vrouwelijke en mannelijke criminaliteit verklaren.¹

Ook de periode waarin mensen leefden, beïnvloedde hun gedrag. Gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vonden belangrijke politieke, economische en religieuze verschuivingen plaats die de sociale structuur en dynamiek fundamenteel veranderden. Deze veranderingen veroorzaakten aanzienlijke onrust in de maatschappij. In tijden van sociale onrust en economische onzekerheid werden traditionele structuren aangetast, wat vaak leidde tot een verhoogd niveau van criminaliteit. Deze ontwikkelingen hadden een diepgaande impact op het dagelijks leven van de bevolking, ook op dat van vrouwen. Vrouwen, die vaak al een marginale positie in de maatschappij innamen, werden regelmatig de slachtoffers van deze verschuivingen, mede vanwege hun beperkte economische en sociale mogelijkheden. Door hun beperkte toegang tot eigendom en onderwijs waren zij bijzonder kwetsbaar voor armoede en uitbuiting. In deze context van sociale en economische onzekerheid konden vrouwen gemakkelijk terechtkomen in de criminaliteit om te overleven. Bovendien werden vrouwen vaak slachtoffer van geweld en misbruik, zowel binnen als buiten het huwelijk, wat hun situatie verder verslechterde.²

Niet alle vrouwen in de achttiende eeuw waren weerloos of zonder invloed. Ze waren lang niet altijd slachtoffers – maar ook daders. De vrouwen die in dit boek worden beschreven, hielden zich bezig met zaken die door de samenleving als onacceptabel werden beschouwd. Sommigen stalen om hun kinderen te voeden, werkten als prostituee om rond te komen of grepen naar geweld. Anderen namen deel aan opstanden, smokkelden goederen, lichtten mensen op of waren betrokken bij overvallen en inbraken. Maar ja, ergens mee wegekomen – dat was nog niet zo makkelijk.

In de drukbevolkte stegen van de stad werden vergripen vaak ontdekt door oplettende burgers, die vervolgens de nachtwachten of gerechtsdienaren waarschuwden.³ De veroordelingen die daarop volgden, waren niet mild. Voornamelijk voor armlastigen konden deze zwaar wegen, aangezien zij volledig afhankelijk waren van de genade van de rechtbank. Voor de bezitloze bevolking was het inschakelen van een advocaat financieel onhaalbaar. Bovendien was juridische bijstand tijdens het proces niet voor iedereen toegestaan. Dit betekende dat verdachten zich zonder enige vorm van verdediging moesten verantwoorden tegenover een rechtbank die bestond uit welgestelde mannen met juridische expertise. Deze mannen waren niet alleen de beoordelaars van schuld en onschuld, maar vertegenwoordigers van de maatschappelijke elite.

Historica Lotte van de Pol stelt dat juridische machthebbers in de achttiende eeuw vaak neerkeken op mensen uit de lagere klassen – waar-

Wie waren de vrouwen die in de achttiende eeuw terechtwamen in rechtbanken, kerkers, tuchthuizen en aan schandpalen? Wat dreef hen tot hun daden, en hoe keek de samenleving naar hen? In *Quaataardige vrouwen* onderzoekt cultuurhistoricus Tanja Wassenberg de levens van vrouwen die werden vervolgd voor moord, bedrog, rebellie en kwaadaardigheid.

Op basis van diepgravend archiefonderzoek en historisch inzicht brengt ze hun vergeten stemmen tot leven. Ze onthult schrijnende keuzes, morele dilemma's en complexe levens. Rauwe, onthullende en soms ronduit schokkende verhalen.

Quaataardige vrouwen is meer dan een boek over misdaad; het werpt licht op vrouwelijk handelen in een tijd van sociale ongelijkheid en strikte moraal. Het gaat niet om gehoorzame vrouwen, maar om dienstmeiden, hoertjes, adellijke dames en vrijgevochten zielen, die zichzelf – gewild of ongewild – buiten de regels plaatsten.

Tanja Wassenberg is auteur van *Het walviskind* en *Jacobus Blauw*. Rebelleren voor vrijheid en vaderland. In haar werk staat de geschiedenis van vergeten levens centraal. Met oog voor detail en context brengt ze persoonlijke verhalen tot leven en laat zien hoe juist de 'kleine' verhalen grote inzichten bieden in het verleden.

